

VĂMILE DACIEI

DE

N. GOSTAR

Una din principalele trăsături ale stăpânirii romane în Dacia, în afară de romanizarea acestei noi provincii, a fost și acea dominație cu caracter economic¹, pe care o exercita puterea imperiului roman, prin organele sale — uriașă mașină birocratică — ale cărei rețele se întindeau până în această îndepărtată provincie. Un capitol important al acestor particularități de forme economice și în strânsă legătură cu noul sistem de exploatare îl constituie de bună seamă și impozitele indirecte, nouă și grea sarcină pentru populația locală. Între diferitele sisteme de exploatare ale aparatului de stat sclavagist roman în provinciile supuse, un loc de seamă îl ocupă și vămile.

Nu s'a întocmit până acum un studiu separat cu privire la problema vămilor din Dacia. Câteva zeci de pagini la Gr. Tocilescu în *Monumente epigrafice și sculpturale ale Muzeului de Antichități din București*, 1902, este de fapt un studiu al întregului așa zis *portorium Illyrici*, p. 185—251, circumscripția vamală a provinciilor dunărene, căreia îi aparține și Dacia. Mult mai restrâns, în ceea ce privește conținutul, este subcapitolul *Vămile (Portoria)*, din cartea lui V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, 110—119. Cu toate că V. Christescu se ocupă direct de vama Daciei, el în fond nu aduce nicio contribuție; constată doar cele enunțate anterior de către R. Cagnat², M. Rostowzew³, A. Domaszewski⁴, Gr. Tocilescu⁵, C. Patsch⁶, O. Hirschfeld⁷ și V. Pârvan⁸.

Dacia ca provincie, din punctul de vedere al organizării vamale, a făcut parte din *publicum portorii Illyrici*⁹. Încadrarea acestei noi provincii în *portorium Illyrici* s'a făcut, probabil, încă din epoca lui Traian, cu toate că date sigure nu avem decât abia dela Antoninus Pius. În această epocă *portorium Illyrici* era arendat așa ~~ziselor conductores~~, organizați într-o *societas* anonimă, în frunte cu *promagistri* și *magistri*¹⁰. Din epoca domniei lui Hadrian, nu cunoaștem niciun *conductor* — arendaș vamal, în acest portoriu, care să fie amintit și în inscripțiile din Dacia. Dar aceasta nu exclude faptul că Dacia n'ar fi fost încorporată în această mare circumscripție vamală.

După părerea cercetătorilor din trecut, acest *publicum portorii Illyrici* cuprindea mai multe provincii, iar fiecare provincie în sine forma un așa numit *publicum*. Până la împărțirea Daciei în trei, *portorium Illyrici* ar fi format opt *publica*¹¹, iar apoi zece *publica*¹².

Sub Antoninus Pius, luăm cunoștință de câțiva *conductores* ai acestui portoriu, a căror activitate s'a extins și peste teritoriul Daciei. Unul dintre aceștia a fost Q. Sabinius Veranus. Sub conducerea acestuia lucrează o mulțime de sclavi, *servi vilici*, care încasau vămile în provinciile dunărene ¹³. Durata și timpul exact al activității sale nu s'a putut încă deduce din inscripțiile cunoscute ¹⁴.

Mai bine cunoscuți sunt cei doi *socii*, T. Julius Saturninus și C. Anton. Rufus, amintiți împreună pe o inscripție din anul 157 ¹⁵. Faptul că ambii sunt amintiți pe aceeași inscripție ne duce la certitudinea că făceau parte din aceeași *societas*, iar activitatea lor se desfășură în timpul domniei lui Antoninus Pius, cel mai târziu până în prima jumătate a anului 158. Al treilea asociat al celor doi a fost M. Anton. Fabianus ¹⁶. Făcând parte din aceeași *societas*, activitatea acestuia s'a extins și în Dacia.

În urma activității acestor trei, care formau o *societas*, între 157—158 vama Illyricului este arendată celor trei frați, Iul. Ianuarius, T. Iul. Capito și Iul. Epaphroditus, care o dețin aproximativ până în 169 ¹⁷.

În felul acesta, se cunosc numai două astfel de *societates conductorum* a căror activitate financiară s'a extins și în Dacia; prima *societas* a fost cea formată din T. Iul. Saturninus, C. Anton. Rufus și N. Anton. Fabianus, care au activat în calitate de *conductores Illyrici* până la 157—8. După această dată urmează cei trei frați Iulii, Ianuarius, Capito și Epaphroditus, pe care îi găsim activând până în anul 169.

În timpul domniei lui Marcus Aurelius, între 169 și 170, intervine o importantă reformă în ceea ce privește administrarea acestui portorium. De acum înainte, vămile Illyricului nu vor mai fi arendate unor *conductores*, ci ele se vor percepe direct, prin funcționari speciali ¹⁸, numiți *procuratores Augusti publici portorii Illyrici*, sau *procuratores Augusti*, sau simplu *procuratores*, de rang *ducenarii* ¹⁹ și cu epitetul de *virii egregii* ²⁰, care însă nu trebuie confundați cu ceilalți *procuratores Augusti*, guvernatori de provincii.

Acum, un grup de provincii formează un anumit district vamal, având în frunte un astfel de *procurator publici portorii Illyrici*. Se pare că la Illyricum au fost trei districte de acest fel: unul cuprindea cele trei Dacii și Moesia Inferior ²¹. Cei dintâi *procuratores* sunt foștii *conductores* ²². Priceperea, singuranța cu care lucrau, precum și alte motive de ordin practic, datorită experienței lor îndelungate în astfel de îndeletniciri, a făcut ca tot lor să li se încredințeze conducerea administrativă a vămilor illyrice. Este de menționat că trecerea dela un sistem la altul nu se face într'un mod cu totul brusc, dar totuși acum și această ultimă rămășiță republicană, arendarea vămilor, este lichidată.

În Dacia, primul *procurator* de acest fel, pe la anul 170, pare să fi fost P. Helvius Pertinax ²³, viitorul împărat. Un altul a fost Avianus (sau Avianius) Bellicus, amintit într'o inscripție din 13 Septembrie 182 ²⁴. În timpul domniei lui Commodus, vama Daciei era condusă de către T. Claud. Xenophon ²⁵. Între anii 201 și 211 (?) este cunoscut în Dacia ca *procurator Aurelius Heraclitus* ²⁶. Ultimul cunoscut până acum pare să fi fost Iulius Paternus, între 212—217 ²⁷. Despre toți acești cinci avem deplină siguranță că activitatea lor s'a desfășurat și în Dacia, mai puțin Iul. Paternus ²⁸.

Taxa vamală în Dacia se plătea la așa zisele *stationes*, unde *servi vilici* încasau taxele de trecere dela cei ce își transportau marfa dintr'o provincie

în alta. Cu privire la poziția geografică a acestor *stationes*, părerile cercetătorilor se împart în două: cei mai vechi au fost de părere că stațiunile vamale se întindeau de-a-lungul frontierei imperiului și a provinciilor²⁹. Deci, la granițele unei provincii, pe o arteră principală de comunicație, se aflau una sau mai multe stațiuni vamale. Cercetătorii mai noi susțin, dimpotrivă, că stațiunile vamale se aflau nu atât la marginea unei provincii, cât mai cu seamă la trecerea podurilor și la pasuri³⁰.

În baza materialului adunat de cercetătorii mai vechi, reiese că numărul acestor stațiuni vamale în *portorium Illyrici* este destul de mare. Oriunde s'a găsit o inscripție pusă de către un *conductor*, un *procurator* sau un *servus vilicus* din serviciul acestui *portorium*, aceste localități cu astfel de descoperiri au fost considerate drept puncte unde se percepea vama. În felul acesta, numărul lor se ridică la nu mai puțin de 59 de stațiuni³¹.

În *portorium Illyrici* stațiuni vamale care să nu lase nicio îndoială pot fi numite numai acelea care poartă titlul de *stationes*, iar inscripția să fie pusă de către cineva din personalul acestui *portorium*. Lucrând în felul acesta, pentru Illyricum avem numai 17 stațiuni sigure (în loc de 59). În afară de cele trei din Dacia, în Illyricum sunt cunoscute până acum următoarele stațiuni.

1. [*S*]tat(io) *Ploruce(n)s(is)*, în Alpi, la frontiera dintre Italia și Noricum³².
2. *Statio Boiod(urensis)*, la frontiera dintre Noricum, Raetia și lumea barbară³³.
3. *Sta(tio) (A)enensis*, la frontiera dintre Raetia și Noricum³⁴.
4. *Stat(io) Esc...* (neidentificată)³⁵.
5. *Stat(io) Atrantin(ae)*, la frontiera dintre Noricum și Pannonia Superior³⁶.
6. *Stat(io) Savarensis*, în Pannonia Superior, în apropiere de frontiera de Est a Noricului³⁷.
7. *Stat(io) Poetovionensis*, la frontiera dintre Pannonia Superior și Noricum³⁸.
8. *Stat(ioad) Confl(u)ent(es)*, la frontiera dintre Pannonia Inferior și Moesia Superior³⁹.
9. *Stat(io) Aquinc(ensis)*, la frontiera dintre Pannonia Inferior și lumea barbară⁴⁰.
10. *Stat(io) Ulp(ianensis)*, în Moesia Superior, în apropiere de frontiera Dalmației⁴¹.
11. *Stat(io) Lamud(ensis)*, în Moesia Superior, în apropiere de frontiera Macedoniei⁴².
12. *Stat(io) Vizi(iani)* (neidentificată)⁴³.
13. *Stat(io) Dim(ensis)*, la frontiera dintre Moesia Inferior și ținutul Munteniei⁴⁴.
14. *Stat(io) Duros(torensis)*, la frontiera dintre Moesia Inferior și ținutul Munteniei⁴⁵.

Aceste 14 stațiuni sigure (două neidentificate) sunt așezate pe arterele principale de comunicație (fie drum de uscat, fie fluviu) și întotdeauna la frontierele provinciilor sau în imediata apropiere a lor. Datorită acestor stațiuni sigure se poate ușor observa că nu poate fi vorba de stațiuni vamale la trecerea podurilor sau a pasurilor. Este adevărat însă că,

adeseori, râurile și culmea munților au putut forma și frontiere de provincie.

Alături de aceste 14 stațiuni constatate în mod sigur și identificate ca stațiuni la margine de provincii, putem să considerăm, deocamdată numai *ipotetic*, și celelalte câteva localități cunoscute din inscripțiile puse de către personalul inferior al acestui portoriu, localități care *se află la marginea provinciilor drept stațiuni vamale ipotetice*, cu toate că încă nu sunt menționate cu titlul de *stationes*. Ele ar fi următoarele:

1. *Sublazio*, la frontiera dintre Italia și Raetia ⁴⁶.
2. *Larix*, la frontiera dintre Italia și Noricum ⁴⁷.
3. *Tüffer*, la frontiera dintre Noricum și Pannonia Superior ⁴⁸.
4. *Brigetio* (?), la frontiera dintre Pannonia Inferior și lumea barbară ⁴⁹.
5. *Intercissa*, idem ⁵⁰.
6. *Senia*, port la Marea Adriatică ⁵¹.
7. *Salonae*, idem ⁵².
8. *Margum*, la frontiera dintre Moesia Superior și Dacia ⁵³.
9. *Lemanica Trn*, la frontiera dintre Moesia Superior și Tracia ⁵⁴.
10. *Almus*, la frontiera dintre Moesia Inferior, Moesia Superior și Dacia ⁵⁵.
11. *Novae*, la frontiera dintre Moesia Inferior și ținutul Munteniei ⁵⁶.
12. *Nicopolis ad Istrum*, idem ⁵⁷.

Deoarece celelalte localități socotite înainte drept stațiuni vamale, nu aveau titlul specific de *stationes* și nici nu se găseau la marginea unei provincii, ele trebuie excluse, nefiind altceva decât localități unde funcționarii acestui portoriu ridicau temple, închinau altare sau puneau pietre funerare.

În Dacia, s'au putut identifica până în prezent trei stațiuni vamale sigure, denumite cu titlul specific de *stationes*. Prima stațiune vamală este cea dela Dierna, C.I.L., III, 1568 (= D o b ó, o.e., 179, Nr. 86, descoperită însă la Băile Herculane): *Herculi Aug. Valer. M. Felix Rufi Saturnini c(onductorum) p(ublici) p(ortorii) t(ertiae) ? p(artis) ? ex priv ? stationis Tsiernen(sis) IIII id (?) anno XI Barbato (sic) et Regulo co(n)s(ulibus) ex voto posuit* ⁵⁸.

Altarul este închinat lui Hercules de către Felix, de sigur un *servus vilicus* în serviciul celor doi conductori C. Anton. Rufus și T. Iul. Saturninus, pe care i-am amintit aci numai cu cognomenul. Altarul fiind datat la 157, corespunde și cronologic cu celelalte date privitoare la activitatea acelei *societas conductorum* formată din Iul. Saturninus, Anton. Rufus și Anton. Fabianus.

Următoarele stațiuni vamale din Dacia sunt: una la Micia, iar cealaltă la Pons Augusti: C.I.L., III, 7853 (=1531=D o b ó, o.e., 179, Nr. 83): *I O M terrae Dac(iae) et genio p(opuli) R(omani) et commercii (i) Felix Caesaris) n(ostri) se [r(vus)] vil(icus) statio(nis) Pont(is) Au[g(usti)] prom(o) - (u)s ex st(atione) Mic(ia) ex vi[k(ario)] M...* Existența unei stațiuni la Micia nu are nimic surprinzător, localitatea fiind punctul cel mai înaintat al Daciei Romane pentru paza liniei de Vest a Mureșului, punct strategic îndreptat spre partea de Nord-Vest și totdeauna port fluvial. Pons Augusti ar putea fi localizat mai de grabă la Marga (Severin), decât în alte părți.

Aceste trei vămi au putut fi identificate bine pe teren, iar existența lor ca *stationes* ale portoriului Illyricului este pe deplin dovedită în urma inscripțiilor. Inscripția dela Micia este în orice caz posterioară anului 170, deci posterioară reformei lui Marcus Aurelius, când portoriul se încasa direct prin așa numiții *procuratores publ. port. Illyrici* și selavi imperiali, Felix fiind un *Caesaris nostri servus vilicus*.

Printre stațiunile vamale ale Daciei, a căror existență este socotită ca-ipotetică, trebuie să considerăm mai întâi pe aceea dela Seghedin. Fragmentul de inscripție descoperit printre ruinele cetății medievale din această localitate ne arată clar că la Seghedin exista un birou vamal sub conducerea unui *servus vilicus*. Din inscripție au rămas numai patru rânduri ale părții inferioare ⁵⁹:

. . . HICVL . . .
RVM
MERCATO . .
VIL

Cu ajutorul fotografiei, însă, se poate ajunge la o reconstituire mai exactă a inscripției. Ultimele patru rânduri se pot completa în întregime în felul următor:

VE]HICVL[O
RVM
MERCATO[R
VIL[IC(US)]
[V ? S ? L ? M ?]

Cu ajutorul materialului epigrafic cunoscut în Illyricum, titlul de *praefecti vehiculorum* îl poartă atât Iul. Saturninus cât și Anton. Rufus, care erau totdeauna și *conductores publ. port. Illyrici* ⁶⁰. Inscripția însă este pusă de către Mercator vilicus, care se afla în serviciul portoriului. Pe Mercator vilicus îl mai regăsim tot ca *vilicus* al lui Iul. Saturninus (C.I.L., III, 4720 Loncium), iar mai târziu ca libert al lui Anton. Fabianus (O. Jh., VIII, 1905, Bbl. 3) și el conductor în aceeași societate. Inscripția dela Seghedin a trebuit să conțină atunci în primele rânduri numele unuia dintre cei trei conductori (Iul. Saturninus, Anton Rufus sau Anton. Fabianus) și apoi calitatea lor. Intregirea parțială a inscripției ar putea să se prezinte astfel:

[COND. P.P.	[Cond(uctoris) p(ublici) p(ortorii)
ET PRAEF	et praef(ecti)
VE]HICVL[O]	ve]hicul[o]
RVM	rum
MERCATO[R]	Mercato[r]
VIL[IC	vil[ic(us)
VSLM] ?	vslm] (?)

S'a putut stabili astfel, pe timpul lui Antoninus Pius, existența unei stațiuni vamale ipotetice la Seghedin ⁶¹, și totdeauna o stațiune de poștă,

acolo unde se termina șoseaua Daciei ce mergea de-a-lungul Mureșului. Importanța acestui punct vamal dela Seghedin consta în faptul că forma o poartă de intrare și de ieșire a produselor barbare sau pannonice. Trebuie relevată totdeodată importanța economică a punctului dela Seghedin, ca loc de schimb al mărfurilor, între provinciile Dacia și Pannonia și lumea barbară.

Trecând în Nord-Vestul Daciei la Porolissum ne găsim în prezența unui altar închinat tot de către un *vilicus*: „[For]tunae [Au]gustae [Felix Aug(usti) n(o)stri] villicus) sacrum v.s.l.m.”⁶². Prezența unui *servus vilicus* aici se justifică numai purându-l în legătură cu existența unei stațiuni vamale la Porolissum, fenomen firesc aci la granița nord-vestică a Daciei, dacă ținem seama de importanța economică a drumului ce lega odată Dacia, prin regiunea barbară, cu Pannonia pe la Aquincum⁶³.

În Oltenia, au fost identificate până acum două stațiuni: una la Drobeta, datorită unei inscripții descoperită aci și dată în această lucrare la p. 7, nota 26. În inscripție, se vorbește de un *tabularium* pe care doi *servi vilici* îl ridică la Drobeta, localitate importantă din punct de vedere economic. Existența unui *tabularium* și a doi *servi vilici* ce lucrau la Drobeta *sub cura* unui procurator financiar al protoriului ne duce în mod nemijlocit să presupunem existența unei stațiuni vamale aci, la podul ce lega malurile fluviului celor două provincii.

La Sucidava (Celei), o inscripție (C.I.L., III, 8042) dată la p. 7, nota 25, amintește iar doi *servi vilici*, presupunând și în acest loc existența unui astfel de oficiu vamal⁶⁴.

În total, pentru provincia Dacia au putut fi identificate până în prezent, 3 stațiuni sigure și 4 ipotetice, rămânând ca descoperirile epigrafice viitoare să lămurească valabilitatea acestor presupuneri⁶⁵.

Vedem că toate sunt stațiuni de graniță, fie între Dacia și Moesia Superior (Drobeta), Dierna sau Moesia Inferior (Sucidava), fie între Dacia și lumea barbară (Seghedin, Micia și Porolissum)⁶⁶, înafară de Pons Augusti.

Rămâne să lămurim care era rostul acelei statio Pons Augusti. Pons Augusti, localizat la Marga în Banat⁶⁷, sau undeva pe aproape, se afla tocmai pe acea șosea principală care lega Tibiscum cu Sarmizegetusa. După exemplul celorlalte stațiuni din Illyricum, această stațiune ar fi trebuit să fie situată la marginea unei provincii. În felul acesta, Banatul ar fi rămas despărțit de restul provinciei Dacia prin această stațiune, atât de curios localizată⁶⁸.

Inscripția care menționează această stațiune, după cum s'a amintit mai sus, este posterioară anului 170. Se mai știe apoi că, între 8 Iulie și 27 Septembrie 158, Dacia a fost împărțită în trei provincii mai mici⁶⁹, la Nord, Dacia Porolissensis, în mijloc, Dacia Apulensis și undeva în Sud, Dacia Malvensis. Se cunoșteau cele două localități, eponimele celor două noi provincii. În anul 120, când Dacia a fost împărțită în două, Dacia Inferior corespundea într-o bună măsură cu Oltenia, care la 158 devine Dacia Malvensis: o regiune bine delimitată din punct de vedere geografic, despărțită în trecut de Ardeal atâta timp, încât nimic nu putea fi mai comod și mai ușor de conceput decât că această provincie corespundea cu Oltenia, iar orașul ei de reședință trebuia căutat fie la Celei, Răcari, undeva pe Jiu, apoi identic cu Romula, sau el nici n'ar fi existat⁷⁰.

Dar, începând cu anul 1925 ⁷¹, C. P a t s c h ⁷², apoi Prof. C. D a i c o v i c i u ⁷³, care aduce dovezi noi și probe concludente în sprijinul părerii lui P a t s c h, mai nou apoi și A. S t e i n ⁷⁴, susțin, în baza inscripției C.I.L., III, 1555, deci în baza unui document epigrafic și nu în urma unei concluzii logice, localizarea Daciei Malvensis în Banatul actual, cuprins între Munții Cernei, Poiana Ruscă, Dunăre, Tisa și Mureș. Existența vămii dela Pons Augusti aduce, în orice caz, încă o dovadă în ajutorul ipotezei că Dacia Malvensis trebuie căutată mai de grabă în Banat decât în Oltenia, Oltenia fiind cuprinsă în Dacia Apulensis. Drumurile care treceau din Banat în Ardeal, sau în Oltenia, erau barate de către stațiunile dela Dierna, Pons Augusti și Micia, iar acestea închideau și delimitau bine o provincie ⁷⁵.

Nu s'a aflat până acum niciun indiciu atestând existența vreunei stațiuni între Dacia Apulensis și Porolissensis și nici pe granița nordică, nord-estică sau estică a Daciei. Aceasta nu trebuie însă să ne surprindă, căci nici între Pannonia Superior și Inferior nu s'a găsit vreo stațiune și nici între Moesia Inferior și Tracia.

În fruntea fiecărei stațiuni vamale stătea câte un *servus vilicus*, cunoscut uneori numai sub numele de *vilicus* ⁷⁶. El era sclavul unui conductor și lucra sub directa lui conducere. Mai târziu, când taxele de *portoria* se încasau prin funcționari imperiali, numiți *procuratores publ. port. Illyrici*, acești *servi vilici* făceau parte din familia acestui procurator, deoarece procuratorii erau proveniți în marea lor majoritate din vechii *conductores*, marii proprietari de sclavi. Dar, în timpul domniei lui Commodus, în conducerea stațiunilor vamale nu mai întâlnim *servi vilici* ai procuratorilor, ci numai sclavi imperiali; chiar și acești mărunți funcționari — sclavi ai familiei imperiale — erau oamenii de încredere ai împăratului, dar lucrau *sub cura* unui procurator. Pe aceștia îi întâlnim atât de des în inscripții, sub numele de *servi Augusti nostri*, *servi Caesaris nostri* sau *vernae Augusti nostri*, adăugându-i întotdeauna și pe cel specific de *vilici*.

În Dacia întâlnim astfel de *servi vilici* ai conductorilor la stațiunile dela Dierna și Seghedin, iar *servi vilici imperiali* la Pons Augusti, Micia, Drobeta, Sucidava și Porolissum. Un *servus vilicus* putea să fie înlocuit adeseori printr'un *vicarius vilici* cum este cazul la Micia. În stațiunile vamale, care erau în același timp și localități de oarecare importanță economică se afla un birou special al acestui *portorium*, numit *tabularium*, cum este cazul la Drobeta.

Din punctul de vedere al stării materiale și morale, acești sclavi nu puteau fi socotiți pe treapta cea mai de jos a societății. Situația lor economică nu era dintre cele mai grele. Se bucurau de anumite libertăți pe care marea masă a sclavilor, atât publici cât și particulari, nu le aveau. A sclavi chiar, ei posedă anumite mijloace materiale, ceea ce le da posibilitatea să închine altare diferitelor divinități, să ridice monumente și inscripții stăpânilor lor conductori sau împărați; ei ridicau chiar temple pe propria lor cheltuială. Mulți dintre ei, îmbogățiți în urma abuzurilor, în dauna provincialilor de condiție liberă sau a populației locale, reușese să se elibereze. Au posibilitatea chiar să viziteze stațiunile balneare, îngrijindu-și sănătatea, cum este cazul în Dacia ⁷⁷.

Felul cum lucrau ei, cum încasau vama, cât încasau și ce fel de mărfuri vânduiau, toate acestea nu le putem încă cunoaște, pentru provincia

Dacia. Nu avem astăzi niciun document, din registrele lor, prin care să ne putem face măcar o idee despre procedeul perceperii vămii. S'ar putea ca cele două table cerate dela Roșia Montana (C.I.L., III, Nr. XXIV, XXIII) să fie două fragmente din registrele sau chitanțele emise de către conducători, dar fiind fragmentare, nu ne sunt utile.

Acest sistem de percepere a vămilor a dăinuit în Dacia ca și în Illyricum, cel mai târziu până în anii 245—250⁷⁸. Cauzele dispariției acestei forme trebuie căutate mai degrabă în încercarea de reformă pe care o întrevăd împărații din această perioadă, începând cu Gallienus⁷⁹.

În urma celor constate mai sus, s'a putut vedea că provincia Dacia făcând parte din acel mare *publicum portorii Illyrici*, era supusă aceluiași sistem de percepere a vămilor. Se încasau taxele de *portoria* în Dacia, în urma folosinței marilor drumuri de comerț și de sigur, și a podurilor. Aceste taxe se plăteau nu atât în marile orașe — centre importante economice — cât, mai cu seamă, la frontierele provinciilor, probabil în baza valorii mărfurilor.

NOTE

¹ U. Cruglicova, *C voprosu o romanizatii Dachi*. Vestnic drevnei istorii, III 1947, 219.

² *Etudes historiques sur les impôts indirects chez les Romains jusqu'aux invasions des Barbares d'après les documents littéraires et épigraphiques*. Paris 1882, și art. *Portorium*, *Portus* în *Dict. ant.* Daremberg. Saglio, Pottier. t. IV, p. 588—9.

³ În *Philologus*, Suppl. IX, 1904, 394 și urm.

⁴ În *Archäologisch-epigraphische Mitteilungen*, XIII, 1890, 133 și urm.

⁵ o. c. 185, 251.

⁶ În *Römische Mitteilungen*, VIII, 1892, 192—200 și XX, 1905, 222—229.

⁷ *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian*. Berlin 1905, 77 și urm.

⁸ *Analele Acad. Rom.* Ser. II, t. 38, 1915—1916, Mem. Secț. Ist., p. 588 și urm.

⁹ Este greu să se transpună întotdeauna în sensul înțelesului modern de *vamă* antică organizație financiară de *portorium*. Într-o oarecare măsură, ea ar putea însă corespunde înțelesului modern de *impozit vamal*, dar înțelesul antic se pare că era mult mai larg. *Portorium Illyrici* a fost și el un *vectigal*, de aceea mai era numit și *vectigal Illyrici*, sau chiar *p(publicum) p(ortorii) vec(tigal)is Illyr(ici)* (C.I.L., V, 1864). Chiar originea cuvântului latinesc *portorium*, născut dintr-o hapologie a cuvântului *portilorium*, derivă dela *portus* = trecere, *portitor* = vameș (A. Ernout și A. Meillet), *Dictionnaire étimologique de la langue latine, Histoire des mots*. Paris 1932, 757. Ulpian, în *Digg.*, 50, 16, 17, 1, spune că: „*publica vectigalia intellegere debemus, ex quibus vectigal fiscus capit. qualle est vectigal portus* (= *portorium*) *vel vemalium rerum. item salinarum et metallorum et picariarum*”. O definiție mai completă a portoriului se găsește la O. Hirschfeld, o. c., 77; S. J. de Laet, *Portorium, Etude sur l'organisation douanière chez les Romains, surtout à l'époque du Haut Empire*. Bruges, 1949 (după recenzia lui V. Chappot din *Revue des Etudes latines*, 1949, p. 348—50) revine la vechea definiție a lui R. Cagnat, *Etudes historiques sur les impôts indirects...*, p. 1. Pentru provinciile care au făcut parte din acest *publicum portorii Illyrici* fără Dacia, la Appian, *De rebus Illyricis*, 6. Celelalte informații despre *Illyricum* dela Tacitus, *Historiae*. I, 76, Suetonius, *Tiberius*, 16, 2 și *Historia Augusta, Vita Claud.*, 15, nu se referă la *Portorium*. A. Dobó, *Publicum Portorium Illyrici* (în *Dissertationes Pannonicae*, Ser. II, fasc. 16 și în *Archeologiai Ertesítő*, 1940, în ambele publicații cu text maghiar și traducere italiană), p. 162, alături de cunoscutele provincii care formau portoriul illyric socotește și Venetia ca făcând parte din acest district vamal, iar la Aquileia ar fi fost două stațiuni vamale, una pentru export, iar alta pentru import. În realitate, inscripția din Ann. Epigr., 1934, Nr. 234 (—Dobó, o. c., 170, Nr. 5) ne vorbește de două funcțiuni pe care le-a exercitat Eutycheș, 10 *ser(vus) v(icus) vec(tigalis) Illyrie(i)* și mai târziu 2° *praepositus qq. stationes ultrasque) empori*, care trebuie să fie o organizație vamală a Aquileiei, deosebită de portoriul Illyricului. La Appian (o. c.) de altfel prin *Ἰλlyρικὸν τελος = portorium Illyrici* înțelege numai Raetia, Nericum, Pannonia, Moesia și de bună seamă și Dalmatia.

¹⁰ M. Rostowzew, o. c., 394 *Conductores* nu mai corespundea cu vechii *publicani* căci aceștia erau întru câțva și funcționari ai statului. După S. J. de Laet (recenzia din Germania XXIX, fasc. 1—2, 1951, 97), aceștia nu puteau fi considerați ca făcând parte din personalul administrativ al statului, deoarece funcțiunile inferioare ale portorului erau îndeplinite de către sclavii lor personali.

¹¹ Rostowzew, o. c., p. 394, Nota 126, din C.I.L., III, 4288 (— Dobó, o. c., 173, Nr. 29) unde Iulius Proculus este amintit în calitate de *cond(uctor) VIII*, inscripție pusă de către Primitius *ser(vus) vil(icus) XX* (= *vicesimarius*). Prin cifra VIII s'ar înțelege, după părerea emisă mai întâi de Rostowzew, *octo publicorum*, deci a celor opt provincii illyrice, Raetia, Noricum, Dalmația, cele două Pannonii, Moesia, Ripa Traciae și Dacia, care deși împărțită, în două la această dată (inscripția e datată din epoca lui Hadrian), ea forma totuși din punct, de vedere vama numai un singur *publicum*, căci după părerea lui Rostowzew fiecare provincie corespundea unui *publicum*. Părerea mai nouă a lui S. J. de Laet o. c., (după recenzia lui V. Chapot, o. c., 349) ar lăsa să se subînțeleagă că aceste *publica*, cel puțin pentru Illyricum, nu erau determinate de granițele administrative ale provinciilor illyrice, ci, mai corect, de condițiile geografice. Hirschfeld prin cifra VIII crede că este vorba de opt impozite diverse și nu de *octo publica* (o. c., 79, Nota 1); Dobó, o. c., 189, adaugă la părerile anterioare că cele două Pannonii, iar mai târziu cele trei Dacii, nu au fost administrate separat una de alta, din punct de vedere vama. Este greu de admis lectura și părerea unui *conductor VIII (publicorum)*, = opt provincii, datorită faptului cu totul curios și încă neînțeles nici în Illyricum și nici în altă parte, ca un *vicesimarius (libertatum sau hereditatum)* să stea sub ordinele unui *conductor portorii*. Părerea lui Hirschfeld pare să fie cea mai plauzibilă.

¹² Rostowzew, o. c., p. 394, Nota 126, din C.I.L., III, 5120 (— Dobó, o. c., 172, Nr. 15) unde C. Anton. Iulianus poartă titlul de *proc. P. P. X.*, care, după Rostowzew trebuie citit *proc(urator) p(publici) p(ortorii) decem* adică *X publica* — zece provincii. Nici această lectură nu pare să fie întru totul exactă, deoarece procuratorii Illyricului aveau sub conducerea lor numai câte un grup de provincii, 3 sau 4 și nu pe toate 10. Mommsen, în C.I.L. III, 5120, p. 627, citea *Proc(urator) p(rovinciae) P(annonia) s(superioris)*.

¹³ Amintit până acum în 7 inscripții și într-o tablă cerată din Dacia (Dobó, o. c., 155).

¹⁴ Mommsen, în C.I.L., III, p. 958, crede că al doilea nume după cel al lui Sabinus Veranus de pe tabla cerată dela Roșia Montană ar data acest monument cu numele consulului Vind(icius) Var(icius) (recte *Verus*) din anul 138: C. Patzsch pune activitatea lui Sabinus Veranus în Illyricum între 131—167 (Roem. Mitt., VIII, 1893, 198); Stein (R.E.I.A., 1589) între anii 138—161, la fel și Dobó, o. c., 155. Nu se cunosc care au fost *socii* lui Q. Sabinus Veranus. S'ar putea ca acel *Calcin(icius) Tertian(us) cond(uctor) p(publici) p(ortorii)*, (C.I.L., III, 5184. Celeia) să fie unul din *socii* acestuia.

¹⁵ C.I.L., III, 1568 (Băile Herculane); Patzsch, Roem. Mitt., VIII, 1893, 199, crede că activitatea lui T. Iul. Saturninus în calitate de *cond. p. p.* a început în anul 147; la fel și Dobó, o. c., 155. Inscripția rupestră din munții Alpi (C.I.L., V, 1864, Pleckenalpen) pusă de către *Respectus ser(vus) vil(icius)*... trebuie să se citească mai degrabă *T. Iuli Saturnini conductoris p. p. etc.*, singurul conductor cunoscut cu numele de *T. Iuli*, decât *T. Iuli*. [Pe]r[s]e, cum citea Sticotti, Archeogr. Triest. III, 1907, 165, fasc. pl. III (citată după A. Stein, Bursian's Jahresbericht, 144 B. 37, 1909, 327). Toate funcțiunile lui Iul. Saturninus până ajunge să arendeze vama Illyricului, la Gr. Florescu în Dacia. III—IV, 1927—1932, 505—7, precum și funcția de cumul, *Praefectus vehiculorum*: vezi și H. Nesselhauf, în *Epigraphica*, I, 1939, 331—8.

¹⁶ N. Vuljič, Oest. Jahresb., VIII, 1905, Bbl. 3; A. Stein, *Der römische Rittersland (ein Beitrag zur Sozial- u. Personengeschichte des römischen Reiches)*. München 188, crede că este fratele lui C. Anton. Rufus.

¹⁷ Activitatea acestei *societas*, compusă din cei trei frați Iulii, nu a putut să înceapă decât pe timpul lui Marcus Aurelius, cum crede Stein, R.H.X. 542, 170 și după el Rostowzew, o. c., 394—5, Gr. Tocilescu, o. c., 190 și Dobó, o. c., 156. Un indiciu pentru începutul activității celor trei frați Iulii în Illyricum este C.I.L., III, 7429 (= 753) dela Oescus, unde unul dintre frați, T. Iul. Capito, onorat cu rangul de *duumvir* de câteva localități din Illyricum printre care și capitala Daciei, care poartă titlul de *colonia Traiana Sarmizegethusensium ex Dacia Superiore*; inscripția lui Iul. Capito dela Oescus trebuie să o datăm înainte de 27 Sept. 158, când numirea celor trei frați Iulii în calitate de conducători — era un fapt împlinit, deoarece după această dată Dacia era împărțită în trei și nu în două. Faptul că în C.I.L., III, 7434 (= 751) un *servus vilicus* al acestor frați conducători dedică un altar *Numini Augustorum*, putem presupune că activitatea lor a putut ține cel mult până în anul 169.

¹⁸ Pentru Illyricum, ca și pentru celelalte districte financiare, perceperea directă a vămii prin funcționarii imperiali a putut să aibă loc numai după 170, căci pe ultimii conductori, cei trei frați Iulii, îi găsim în această funcție până cel mai târziu în anul 169. După această dată, în locul conductorilor își face apariția procuratorii vamali. Cu timpul, cei trei conductori T. Iul. Saturninus, C. Anton. Rufus și M. Anton. Fabianus, vor deveni și procuratori imperiali; pe Iul. Saturninus îl regăsim ca *procurator Augustorum et Faustinae*, într-o inscripție din Roma (C.I.L., VI, 559), deci între anii 161—169 (ca *procurator patrimonii* după Stein, R.E.X., 799, 462), iar ceva mai târziu, dar nu după 169, este amintit în două inscripții (C.I.L., XIII, 1750 și 3636) tot ca *procurator Augustorum* (după Stein, o. c., în Gallia Belgica și cele două Germanii). C. Anton. Rufus devine acum, în jurul anului 170, chiar în Illyricum *procurator Augusti publici portorii* (C.I.L., III, 5117, 14.354³³, 14.354³⁴). Ultimul, M. Anton. Fabianus, devine la această dată *procurator argentorarium Pannonicarum (sic)* și în cele din urmă procurator vamal în Gallia (*procurator XL Galliarum et portus*). (Ö. Jh., VIII, 1905, Bbl. 3).

¹⁹ E cazul procuratorului vamal P. Helvius Pertinax, viitorul împărat, fapt stabilit de A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, în Diss. Pann., Budapesta 1944, Ser. I, Nr. 2, 90—1, după *Historia Augusta, Vita Pert.*, 2, 2.

²⁰ Distincția de *virii egregii* este dovedită prin inscripțiile Ö. Jh., VI, 1903, Bbl. 29, 1 și probabil C.I.L., III, 8140 (= 1647).

²¹ C.I.L., III, 7127 (= 6575), din timpul domniei lui Commodus, dă titlul exact de *procurator Illyrici per Moesiam inferiorem et Dacia tres*. Al doilea district vamal pare să-l fi format provinciile Noricum și cele două Pannonii. Aceasta o putem bănui datorită faptului că pe procuratorul Illyricului C. Anton. Rufus îl găsim amintit atât în Noricum (C.I.L., III, 5117) cât și în Pannonia Superior (C.I.L., III, 14.354³³, 14.354³⁴). Apoi *servi vilici* din diferite stațiuni ale acestor trei provincii îi vedem adeseori venind la Poetovio, reședința acestui procurator, cu anumite ocazii și închină aici altare. Tot aici exista și un *tabularium* cu funcționarii care operau aici (*Tabularii vectigalis Illyrici*), care trebuie neapărat puși în legătură cu localitatea de reședință a acestui procurator. Orașul de reședință a procuratorului Daciei și al Moesiei Inferior e posibil să fi fost Drobeta, unde aflăm de existența unui *tabularium* (vezi mai jos). Al treilea district probabil că a fost format de către provinciile Dalmatia și Moesia Superior, iar reședința la Ulpianum, unde era iarăși un *tabularium* (Dobó, o. c., 178, Nr. 73). În această perioadă — în orice caz în prima jumătate a secolului III — Raetia a încetat să mai facă parte din portoriul Illyricului. Inscriptiile dela Suplavio (C.I.L., V, 5079, 5080), unde se amintesc câte 2 *servi arcarii* și un *servus contrascriptor* din serviciul procuratorului T. Iul. Saturninus, sunt din epoca lui Antoninus Pius, niciunul, însă, posterior reformei lui Marcus Aurelius. C.I.L., V, 5090 amintește pe un *Aetetus Aug. m lib(ertus) pr(ae)p(ositus) stat(ionis) Miens(is) XXXX Gall(iarum)*, care, după F. Stähelin, *Die Schweiz in römischer Zeit*, Basel, 1927, 323—4, s'ar data, fie din anul 217 fie 246 și ar fi vorba de stațiunea vamală Magia (Maienfeld) din Raetia, care acum, în sec. III, aparținea circumscripției vamale din Gallia (*quadragesima Galliarum*).

²² C.I.L., III, 5117. Un *servus vilicus* din serviciul portoriului numește pe C. Anton. Rufus *proc. aug.*, fost înainte conductor. Alte două inscripții (C.I.L., III, 14.354³³ și 14.354³⁴) îl numesc *procurator Augusti publici portorii*.

²³ A. Stein, *Die Reichsbeamten*, 90—1 după *Hist. Aug., Vit. Pert.* 2,2 printre alte funcțiuni militare și civile ale lui Pertinax, din timpul lui Marcus Aurelius, se înșiră și „*ad ducendum sesteritorum stipendium translatus in Daciam*”, la care Stein observă că nu putea fi vorba de o funcție de procurator provincial al Daciei Apulensis sau Porolissensis, deoarece aceștia aveau numai rangul de *centenarii*. *Translatus in Daciam* ar putea însemna, după Stein, că Pertinax a fost trimis să ocupe funcția de *procurator Illyrici per Dacias tres et Moesiam inferiorem*, funcție într-adevăr de rang ducenar. În cazul când informația din *Hist. Aug.* este exactă și conformă părerii lui Stein, data funcționării lui Pertinax în Illyricum trebuie pusă imediat după reforma lui Marcus Aurelius.

²⁴ C.I.L., III, 7435 (— Dobó, o. c., Nr. 94) la Nicopolis ad Istrum, în Moesia Inferior. Procuratorii care administrau vămile Moesiei Inferior le administrau și pe cele ale Daciei (vezi nota urm.).

²⁵ C.I.L., III, 8042. Sucidava, (Dobó, o. c., 179, Nr. 84). Inscriptiile dintre anii 180—3 sub *cl(au)di(um) Xenophonis procuratoris Aug(usti) Zolici et Salvianus ser(vi) [U(ici)] posue(ru)nt*”, iar C.I.L., III, 7127 (= 6575 = Dobó, o. c., 183, Nr. 102 din Efes, dă în ordine cronologică toate funcțiunile lui Cl. Xenophon. El a fost rând pe rând: *procurator viarum urbis, procurator in Aegyptum ad epistrategiam septem nomorum* și Arsinoitum, *procurator Daciae Apulensis, procurator argentariarum Pannoniarum et Dalmatiarum, procurator Illyrici per Moesiam inferiorem et Dacias tres, procurator provinciae Asiae, procurator Augusti ad bonam cogendam in Africa*. Inscriptia din Efes este pusă de același Salvianus, fost *servus vilicus* în Dacia,

acum devenit *Augusti nostri verna dispensator rationis extraordinariae provinciae Asiae*. Al treilea izvor care amintește pe Cl. Xenophon este un papyrus din Egipt, care începe cu numele lui Cl. Xenophon în dativ și funcția *τω Κρατῶν εμπορευμάτων* (B.P. Grenfell și A. S. Hunt, *The Oxyrinchus papyri*, IV, Nr. 718) dar documentul nefind complet, nu se poate data. Totuși, Stein (o. c., p. 78—9) crede că a fost procurator în Egipt între 180—1 și apoi procurator în Dacia Apulensis. Atunci, în inscripția dela Sucidava, după Stein, Cl. Xenophon apare nu ca procurator Illyrici, cum credeau editorii C.I.L., III sub Nr. 8042, ci ca un procurator Daciei Apulensis. În felul acesta, urmând logica lui Stein, Oltenia a aparținut Daciei Apulensis și nu Malvensis. Dar următoarea dificultate intervine în logica lui Stein și anume că, niciodată — cel puțin până acum — *servi vilici* din serviciul portorului (chiar a oricărui alt vecinagiu) nu lucrau *sub cura* unui procurator provincial. Portoriul nu avea nimic de a face cu organizația provincială și de aceea trebuie să revenim la vechea părere ca inscripția dela Sucidava a fost pusă, nu în momentul când Cl. Xenophon era procurator al Daciei Apulensis, ci când a fost procurator al portorului (cf. C.I.L., III, 8042; nu putem fi de acord, însă, cu restul părerii lui Hirschfeld).

²⁶ Inscripția publicată de Al. Bărcăcilă, *Une ville daco-romaine: Drubeta*. L'Archéologie en Roumanie, publ. Acad. Rom. IX, 1938, București, p. 41 și pl. XXV, fig. 52: [*Prosalute*] *Augustorum (Lucii) [Septimii] Severi et M(arci) Aurelii Antonini et Publii (sic) Septimii (sic) Gete (sic). Caes(aris) sub cura Aurelii Heracleti procuratoris Augg. Eutyches et Apulensis servi vilici tabularium a[s]solo fecerunt*. Inscripția nu este cunoscută lui Dobó și nici pe Aur. Heracitus nu îl menționează printre procuratorii portorului, cu toate că li putea fi cunoscut din inscripția dela Tyras (C.I.L., III, 781 — Dobó, o. c., Nr. 89), acel *exemplum epistolae ad Heracitum*, pe care o trimite Tyraniienilor guvernatorul Ovinus Tortullus. A. Stein, o. c., 79—80 crede că îl găsește pe acest Heracitus și în inscripția dela Cherechel (Ann. Ep. gr., 1927, Nr. 24 și 25). În inscripția dela Drobeta, Stein este iarăși de părere că este vorba mai degrabă de un *procurator Daciae Apulensis*; chiar numele unui *servus vilicus* din inscripția dela Drobeta este Apulensis, iar aceasta ar fi un argument în sprijinul lui (sic) că Drobeta, și deci Oltenia, a aparținut Daciei Apulensis. Dar niciodată, după cum am menționat în nota anterioară, *servi vilici* din serviciul portorului nu sunt menționați ca lucrând *sub cura* unui procurator provincial, ci întotdeauna numai *sub conducerea* unui *proc. publ. port.*

²⁷ C.I.L., III, 1565, Băile Herculane, *Herculi pro salute imperatoris M(arci) Aurelii Antonini) Pii Aug(usti) et Iuliae Dom(nae) Aug(usti) matri Aug(ustae) et castrorum sub cura Iul(ii) Paterni procuratoris) Syntrophus vilicus*). Altarul fiind pus de un vilicus la Băile Herculane, nu este sigur dacă Iul. Paternus a fost procurator vamal în Dacia sau în alte provincii.

²⁸ Stein, R.E., X, 689, Nr. 379, crede că ar putea să fie identic cu *C. Iul. Paternus praefectus vigilum eminentissimus vir*, din anul 255, într-o inscripție din Roma (C.I.L., VI, 30.960).

²⁹ J. Marquardt, *Römische Staatsverwaltung* II, Leipzig 1884, 271, 273 (în *Handbuch der römischen Altertümer*, V. J. Marquardt și Th. Mommsen), tradusă și în franceză cu titlul: *De l'organisation financière chez les Romains*, de A. Vigie, Paris 1888, 342, 345, enumeră mai multe stațiuni și constată că se aflau la frontierele exterioare ale districtului vamal, dar și pe frontierele fiecărei provincii. M. R. Cagnat, o. c., 35—6: stațiunile vamale se aflau atât la frontierele dintre provincii, cât și la porturile maritime și fluviale și în interiorul provinciilor. Același autor în Art. *Portorium, Portus*, în *Dict. Ant.*, IV, 588, susține că vama se plătea la stațiunile ce se aflau nu numai la linia exterioră a circumscripției vamale illyrice, ci și la marginea fiecărei provincii care forma acest district. A. Domaszewski, o. c., 133—4, cu ajutorul stațiunilor vamale din Moesia Superioară încearcă chiar să traseze granițele acestei provincii. Gr. Tocilescu, o. c., 213; deosebit de vămile illyricului, fiecare provincie posedă linii de vamă secundare, iar mărfurile se vânau nu numai la intrarea sau ieșirea din Illyricum, ci și la intrarea sau ieșirea din fiecare provincie. M. Rostowzew, o. c., 390 și Nota 125: *portoria* era o linie vamală de graniță și fiecare provincie își avea vama sa. O. Hirschfeld, o. c., 77: *portorium* înseamnă un impozit de trecere, atât ca o vamă de graniță, cât și o vamă interioară, fie la porturi, fie pe uscat. Totuși, la p. 91—2 vorbește despre vămile de graniță (Grenzölle) dintre provincii. În sfârșit, V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*. Pitești 1929, 112, admite că în interiorul circumscripției vamale Illyricum, provinciile erau despărțite prin stațiuni vamale, dispuse în unele părți dublu, de o parte și de alta a liniei vamale.

³⁰ În afară de Cagnat și Hirschfeld, care susțineau existența vămilor atât în interior, cât și la granițele dintre provinciile din interiorul Illyricului, G. Patzsch, *Der illyrische Zoll und die Provinzialgrenzen*, în *Römische Mitteilungen*, XX, 1905, p. 225—6, ajunge la concluzia că stațiunile vamale erau situate de-a-lungul marilor șosele, la poduri peste râuri și la trecători; mai nou, A. Dobó, o. c., 194, susține și el că oficiile vamale se aflau de-a-lungul

marilor drumuri comerciale, la porturi, la poduri și la pasuri, precum și de-a-lungul frontierelor.

⁹¹ Inscriptiile referitoare la *portorium Illyrici* au fost adunate de către A. Dobó, *o. c.*, 170—183. Dintre acestea, trebuie excluse inscripțiile Nr. 3, 53, 54, 56, 57, 71, 81, 82, care nu au nimic de a face cu organizația portorului.

⁹² Ann. Epigr. 1923, Nr. 46; (= Dobó, *o. c.*, 162, 171, Nr. 10); R. Egger In Ö. Jh. XX—XXII, 1922, Bbl. 314; inscripția pusă de *AV(ct)OR VECT(igalis) I(l)YR(ici)...* (s)TAT(ionis) PLORUCE(n) S(is). poate un *servus vilicus*. Inscriptia a fost găsită la Resiutta, însă localitatea *Ploruca* sau *Plorucum* a rămas încă neidentificată. După R. Egger, aici a fost o vamă de graniță a Illyricului (illyrischer Grenzzoll). Nu poate fi vorba însă la Ad Tricesimum (C.I.L., V., 1801—Dobó, *o. c.*, 162, 171, Nr. 9), de o stațiune vamală a Illyricului, deoarece altarele închinare de personalul acestei organizații vamale își aveau birourile numai în vecinătatea acestor localități și nu acolo unde puneau dedicația. Exemplul lui Auctor este clar cum un *servus vilicus* din stațiunea vamală dela *Ploruca* închină altarul la *Resiutta*. Identic trebuie să fie cazul cu inscripția rupestră C.I.L., V., 1864 (= Dobó, *o. c.*, 171, Nr. 11) unde nu poate fi vorba de o *statio Glemmonensis*; Mommsen (C.I.L., V., pl. I, p. 177), publicând această inscripție rupestră de pe Monte della Croce (Pleckenalpen) după publicații mai vechi — acum inscripția este de sigur foarte stricată — nu a putut vedea nicăiri rândul care să contină *statio Glemmonensis*, după cum vedea mai târziu Sticotti, Archcogr. Triest III, 1907, 165, fasc. pl. III. Locul inscripției rupestre desemna și locul unei stațiuni, pe un drum din Alpi, tocmai la frontiera Illyricului, destul de departe de localitatea Glemona. La fel și C.I.L., V., 1850 (= 64, = Dobó, *o. c.*, 162, 171, Nr. 12), nu reiese din inscripție că poate fi vorba la Glemona de o stațiune vamală, mii ales că inscripția nu a fost găsită la Glemona, ci la Ponteba în Alpi, un alt important drum ce ducea spre Noricum, tocmai pe frontiera Illyricului. La Iulium Carnicum nu a fost nicio stațiune vamală, cum crede Dobó, *o. c.*, 162, căci inscripția C.I.L., V., 1864, nu a fost găsită la Iulium Carnicum, după cum am arătat mai sus, ci este o inscripție rupestră pe Monte della Croce, în Alpi, la Nord de Iulium Carnicum. Oricum, una din cele două stațiuni din Alpi, probabil cea dela Ponteba, e posibil să fie *statio Ploruca(n)s(is)*.

⁹³ C.I.L., III, 5121 Atrons (S. Oswald) (= Dobó, *o. c.*, 163, 171—2, Nr. 13, 16), un *ser(vus) c(ontra) scri(ptor) stationis Boiod(urensis)*, și C.I.L., III, 5691 Boiodurum (Innsstadt).

⁹⁴ C.I.L., III, 15.184², Poetovio (= Dobó, *o. c.*, 163, 175, Nr. 46), un *vill(icus) stat(ionis) Enensis*, evident este vorba de Pons Aeni (Punzen bei Rosenheim).

⁹⁵ Dobó, *o. c.*, 164, 172, Nr. 21, aflată la Chiemsee și C.I.L., III, 5620 (= Dobó, *o. c.*, 172, Nr. 22) la *villa Ischl* câte un *vill(icus) stat(ionis) Esc...*; Mommsen nu o putea realiza. Pentru Domaszewski, *o. c.*, 148 nu e clar, cum poate fi o stațiune în mijlocul Noricului. Patzsch, Boem. Mitteilungen, XX, 1905, 224, o identifică cu localitatea modernă Ischl în jurul lui Wolfgangsee; Cagnat, Art. *Portorium*, *o. c.*, 589, întregeste inscripția ca *statio Escensius*, dar se întreabă dacă ea trebuie căutată acolo unde a fost găsită și inscripția! El afirmă că „este greu de admis o stațiune vamală pierdută astfel în centrul Noricului”.

Oricum, Cagnat admite că este o stațiune unde se plătea o taxă de trecere. A. Reinecke, Bayr. Vorgeschichtsfreund, IV, 1924, 34 (citată după Dobó, *o. c.*, 164) crede că este identică cu Oescus din Moesia Inf. A. Dobó, *o. c.*, 164, Nota 153, se gândește la localitatea *Esco* din Raetia. Credem, împreună cu Dobó, mai de grabă că *Statio Esc...* poate fi identificată cu *Esco* din T. P., localitate din Nordul Raetiei—în apropiere de Vindelicia — singura stațiune cu nume asemănător, mai apropiată de locurile cu inscripțiile noastre.

⁹⁶ C.I.L., III, 5121. Atrons (= Dobó, *o. c.*, 164, 172, Nr. 16), un *vill(icus) stat(ionis) Atrantin(ae)*; C.I.L., III, 5123, Atrons (= Dobó, *o. c.*, 172, Nr. 18), un altar închinat *Norei(ae) August(ae) et honoris stat(ionis) Atrant(in)ae*, de doi sclavi din personalul portorului; C.I.L., III, 13.522 (= Dobó, *o. c.*, 172, Nr. 20), un *vill(icus) stat(ionis) Atrant[ra(ae)]*.

⁹⁷ C.I.L., III, 4155 (Dobó = *o. c.*, 165, 173, Nr. 31), un *vill(icus) stat(ionis) Savar(iensis)* și C.I.L., III, 10.876 Poetovio (= Dobó, *o. c.*, 174, Nr. 36), un alt *vill(icus) stat(ionis) Savarenis*. C. Patzsch, *o. c.*, p. 223—4, după hărțile lui H. Kiepert, contestă că Savaria ar fi un oraș în apropiere de granița Noricului, ci o localitate în mijlocul Pannoniei Sup. Pentru Mommsen însă (C.I.L., III, p. 532), „... incertum est, ubi fines fuerunt inter Savarienses Pannoniae et Salvenses Norici; nos titulos repertos in valle Raab fluvii et confluentium in Stiria quae nunc est bellunus inter Noricos”. Iar după Plinius, N. II., 146, în epoca Flavilor, colonile romane *Savaris* și *Iulia Scarbantia* erau încă în Noricum (vezi și A. Graf, *Übersicht der antiken Geographie von Pannonien*, Budapesta 1936, 22 și 31, în Diss. Pann., Ser. I, fasc. 5). B. Kusznitzky, în *A Magyar Nemzet Története*, alui Al. Silagyi, Budapesta 1896, I, 77 ș. urm., consideră Savaria drept un oraș de graniță al Pannoniei. În sec. II, când frontiera de Vest a Pannoniei a fost simțitor mutată spre Vest, Savaria devine un oraș aproape de frontiera Noricului, în niciun caz însă în centrul Pannoniei Superior.

⁹⁸ C.I.L., III, 14.354²², Poetovio, (= D o b ó, o. c., 165, 174, Nr. 40), un *scrut(ator) stat(ionis) Poet(ovionensis)*; Ann. Ep'gr., 1938, Nr. 154. Poetovio (= D o b ó, o. c., 175, Nr. 52) *Tabul(orii)... et vil(ici) stat(ionis) Poetovionensis*; W. G u r l i t t, în Arch. epigr Mittl., XIX, identifică la Poetovio 3 stațiuni vamale, la intrarea în localitate a celor trei drumuri principale.

⁹⁹ C.I.L., III, 15.184² Poetovio, (= D o b ó, o. c., 166, 175, Nr. 47), un *(t)abul(arius) et vil(icus) stat(ionis) Confl(uent)(es)*; stațiunea localizată la confluența Dunării cu Sava la Kriegss-insel.

¹⁰⁰ C.I.L., III, 13.396 Münkendorf, (= D o b ó, o. c., 165—176, Nr. 55), o piatră funerară pusă de către un *ser(vus) c(ontra) se(riplor) stat(ionis) Aquinc(ensis)*.

¹⁰¹ Ö. Jh., VI, 1905, Bbl. 29, Ulpianum (= D o b ó, o. c., 167, 178, Nr. 73), un *vilic(us) stat(ionis) Ulp(ianensis)*. Ulpianum identificat cu Lapjeselo, Lipljan.

¹⁰² Ann. Ep'gr., 1933, Nr. 160, Lopata (= D o b ó, o. c., 167, 178, Nr. 74—75); Ö. Jh., VII, 1904, 3, Nr. 3 (= Ann. Ep'gr., 1903, Nr. 287, Klecovac (Kumanovo)). Inscriptiile publicate din nou corect în Sp menik — Belgrad LXXV, 1933, 58, p. 47—8, Nr. 155, un *ser(vus) c(ontra) se(riplor) stat(ionis) Lamud...* Localitatea a fost întregită ca *Lamudensis* și identificată cu Kumanovo.

¹⁰³ Ö. Jh., VII, 1904, 3, Nr. 3 (= D o b ó, o. c., 167, 178, Nr. 75; Spomenik p. 48). Stațiunea localizată la Vucitrn. *Stat(io) Vizi(ami)* ar putea fi însă identică cu localitatea VICIANO din T. P. (cf. însă K. Miller, *Itineraria Romana — Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, Stuttgart, 1916, 557).

¹⁰⁴ C.I.L., III, 12.399 Pelisat (= D o b ó, o. c., 168, 183, Nr. 97); P á r v a n, Histria, IV în Anal. Acad. Rom. Ser. II, t. XXXVIII, 1915—1916, Mem. Sect. Ist., p. 588—9. Sub Antoninus Pius, când Ripa Traciae forma un portorium aparte. Dimum era stațiunea vamală de intrare în acest portoriu. Despre *Portorium Ripae Traciae* la V. P á r v a n, o. c., 588 și urm. și H. N e s s e l h a u f în Epigraphica I, 1939, 331—8. În C.I.L., III, 12.399, un *ser(vus) c(ontra) se(riplor) stat(ionis) Dim(ensis)*; stațiunea Dimum localizată la Belinci (?).

¹⁰⁵ C.I.L., III, 7479, Durostorum (= D o b ó, o. c., 168, 182, Nr. 95), un *vil(icus) stat(ionis) Inros(torensis)*.

¹⁰⁶ C.I.L., V, 5079, Sublavio (= D o b ó, o. c., p. 162—3, 170—1, Nr. 6—8), un *ser(vus) ark(arius)* al lui T. Iul. Saturninus; C.I.L., V, 5080, un *ser(vus) c(ontra) se(riplor)* tot al lui T. Iul. Saturninus; C.I.L., V, 5081, un *vil(icus) imperial*. Mai târziu, Raetia, în sec. III, va trece la circumscripția vamală a Gallilor (vezi mai sus).

¹⁰⁷ C.I.L., III, 4716 Larix(= Saifnitz) (= D o b ó, o. c., 164, 172—3, Nr. 23), un *[ser(vus)] c(ontra) se(riplor)*. La Loncium (Mauthen) inscripția C.I.L., III, 4720 (= D o b ó, o. c., 173, Nr. 24) este doar o piatră funerară pusă unui *ser(vus) c(ontra) se(riplor)* de către doi *vilici*, care nu implică cu nimic neapărată existență a unei stațiuni vamale.

¹⁰⁸ C.I.L., III, 5146, Tüffer (= D o b ó, o. c., 165, 173, Nr. 25), aproape de frontiera sudică a Noricului, trebuie să fi fost o stațiune vamală, pe drumul ce ducea dela Celeia prin Neviodunum la Siscia. Altarul dela Tüffer — într-o stațiune balneară — este închinat de către un *ser(vus) vil(icus)* care conducea biroul vamal al unei stațiuni din apropiere. La Virunum, localitate din Noricum, care nu se află pe frontiera provinciei, nu pare să fi existat o stațiune vamală; inscripția C.I.L., III, 15.549 (= D o b ó, o. c., 173, Nr. 27) vorbește de un *ufic(arius)* [*a]cto[r?]* [*s]tationis eius(dem)* (?) care poate să fie o persoană dintr-o stațiune dela frontiera Noricului, care închină aici la Virunum un altar sau ridică un edificiu cu caracter sacral. C.I.L., III, 5184 Celeia (= D o b ó, o. c., 173, Nr. 26) este un altar închinat de către un conductor, care nu întărește de loc ipoteza că ar fi existat o stațiune vamală la Celeia. La Siscia nu a fost nicio stațiune vamală; cele două inscripții (C.I.L., III, 10.821, 13.408 = D o b ó, o. c., 176, Nr. 56, 57) nu au fost găsite la Siscia, ci prima la Gorickă (la Sud de Siscia), iar a doua la Vrtilnska (la Nord de Siscia). Zăcămintele de fier din regiunea Sisciei au fost intens exploatate de către Romani, iar cele două inscripții se referă de sigur la *vectigal ferrariarum* (C.I.L., III, 3953) și nu la portorium. Pe aceeași inscripție unde se amintește un *procurator Aug(usti) n(ostri) praep(ositus) splendidiss(im)i vect(igalis) ferr(ariarum)*, se amintește și un *ark(arius) stat(ionis) Sisc(ianae)* unde nu poate fi vorba de o *statio* a portoriului, ci mai curând a celui *vectigal ferrariarum* (cf. C.I.L., III, 13.239, 13.240; O. H i r s c h f e l d, o. c., 133, vezi și D o b ó, o. c., 165, Nota 163). Nu știm dacă inscripția dela Aequum (C.I.L., III, 1945 = D o b ó, o. c., 177, Nr. 65) se referă la o stațiune dela Aequum sau din altă parte.

¹⁰⁹ C.I.L., III, 4288 Brigetio (= D o b ó, o. c., 165, 173, Nr. 29), inscripția e pusă de către un *ser(vus) vil(icus) XX = vicessimarius*, funcție care nu se întâlnește în organizația portoriului. Nici stăpânul său Iul. Proculus *conduct(ori)* VIII nu mai apare în vreo inscripție în această calitate în Illyricum. Inscriptiia e curioasă și nu e sigur dacă se referă la organizația portoriului (vezi mai sus).

⁹⁰ C.I.L., III, 10.301 (=3327), Dunapentele (=D o b ó, o. c., 165, 176, Nr. 58), un *pr(ae-)positus stationis* SPONDILLA (?), ultimul cuvânt ar putea fi numele unei localități cu oficiu vamal. Însă inscripția C.I.L., III, 12.018 (=D o b ó, o. c., 166, 176, Nr. 61) de pe o greutate de plumb dela Mohács, care se referă la un vilicus din portorium, nu dovedește în deajuns dacă aici a fost o stațiune vamală. Cu atât mai puțin inscripția C.I.L., III, 10.605 (=D o b ó, o. c., 167, Nr. 60) dela Alberti Irsa (din câmpia T.sei); aceasta pare mai de grabă a fi fost adusă de undeva de peste Dunăre, din Pannonia. La Sirmium nu era nicio stațiune vamală; din inscripția C.I.L., III, 7429 (=753 =D o b ó, o. c., 183, Nr. 98) nu reiese nicidecum acest lucru.

⁹¹ C.I.L., III, 13.283 Senia (=D o b ó, o. c., 177, Nr. 63, 63/a), doi *servi vilici*.

⁹² C.I.L., III, 12.914, 12.915 Salonae (=D o b ó, o. c., 177, Nr. 64), nu e sigur dacă inscripția se referă la portorium; totuși, existența unei stațiuni vamale aici e posibilă.

⁹³ C.I.L., III, 8140 (=1647) Margum (=D o b ó, o. c., 177, Nr. 69), un *vilicus*.

⁹⁴ C.I.L., III, 8256 Lomnica Trn (=D o b ó, o. c., 179, Nr. 78), un *servus vilicus* închină aici un altar SANCTO CASEBONO. Inscripția aflată „in loco qui appellatur Prestol, territorii vici Lomnica prope Trn... Titulus in confinibus Thraciae et Moesiae Superioris repertus cum Latinus sit, ad Moesiam referendus esse videtur”. Numele zeițăii a fost pus în legătură cu castelul din Tracia amintit de Procopius, *De Aedif.* 4, 11, p. 306, 13 ed. Bonn, anume *Kασιβώνων*, (cf. A. Domaszewski în C.I.L., III, suppl., p. 1467; Ilm., art. *Casebonus* în R.E., III, 2, 1637). S'ar putea ca stațiunea să se fi numit Casebonus sau Casebonum.

⁹⁵ C.I.L., III, 6124 Lom Palanca (=D o b ó, o. c., 167, 182, Nr. 92), un *servus vilicus* (cf. A. Domaszewski, *Arch. epigr. Mitt.*, XIII, 1890, 153). La Viminacium, inscripția dela D o b ó, o. c., Nr. 66, fiind o piatră funerară pusă de un *servus vilicus* împreună cu soția, fiecei lor, nu poate fi o dovadă că aici a fost o stațiune vamală. La fel și inscripția următoare dela D o b ó, Nr. 68, fiind pusă de un libert al unui fost conductor, nu aduce niciun sprijin în localizarea unei stațiuni la Viminacium. Inscripția C.I.L., III, 7429 (=753 =D o b ó, o. c., 183, Nr. 98), ca și pentru Sirmium, nu e nicidecum o dovadă că Ratiaria ar fi fost o stațiune vamală. La Guberevici-Stojnik, inscripția C.I.L., III, 8163 (=D o b ó, o. c., 177, Nr. 68) ne relatează că un *servus vilicus* ridică un templu, dar nu lasă să se întrevadă că ar fi fost acolo o stațiune vamală. La Runjevo-Kacianik, inscripția C.I.L., III, 8185 (=D o b ó, o. c., 178, Nr. 77), este doar un altar închinat de un vilicus care putea veni dintr-una din cele trei stațiuni, cunoscute din apropiere. La Ravna, inscripția dela D o b ó, o. c., 170, Nr. 70, este o piatră funerară pusă de către un *Achilleus vilicus* dela *statio Lamudensis* (Kumanovo) și nu dela Ravna (cf. C.I.L., III, 8243 =D o b ó, o. c., Nr. 76).

⁹⁶ D o b ó, o. c., 168, 181, Nr. 87/a, o stațiune vamală constatată aici numai pe timpul lui Traian și care aparținea portorului *Hipei Traciei* (cf. Nesselhauf, o. c., 334).

⁹⁷ Două inscripții (C.I.L., III, 7434, 7435; =D o b ó, o. c., 168, 182, Nr. 93, 94), din epoce diferite, amintesc aici doi *servi vilici*. La Oescus ca și la Temis, inscripția C.I.L., III, 7429 (=753 =D o b ó, o. c., 98), nu este o dovadă că ar fi fost acolo stațiuni vamale. La Capidava (Calachioi), inscripția este pusă în onoarea lui T. Iul. Saturninus și nu lasă cu nimic să se întrevadă că ar fi fost o stațiune (Gr. Florescu, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, 505—507); interpretarea justă pentru expresia de *Illyrici (u)triusque et ripae (T)hracicae*, la Nesselhauf, o. c., 331—8; alte opinii la D o b ó, o. c., 187. Atât la Histria cât și la Tyras, inscripțiile vorbesc mai de grabă despre înunitățile de care aveau dreptul să se bucure locuitorii acestor cetăți, decât de existența vămilor în aceste puncte; cf. V. Părvan, o. c., 592; (C.I.L., III, 781 =D o b ó, o. c., Nr. 89, pentru Tyras; Părvan, o. c., 588 și urm.; D o b ó, o. c., Nr. 87, pentru Histria).

⁹⁸ După informația lui Fr. Griselin, *Istoria Banatului Timișan* (trad. N. Bologan), București, 1926, 196, această inscripție a fost găsită în 1736, când generalul Andrei Hamilton primise ordinul să restaureze băile termale. Inscripția însă nu a putut fi văzută nici de Griselin și nici de Cariophilus, care ne-o transmit după copii mai vechi; de aci, apoi, și primele cuvinte de HERCULI AVG. VALER. M. care ar putea fi *Herculi Aug(usto) vale(tudine) recuperata?* (cf. Cagnat, o. c., 44). Neînțeles a rămas și rândul de III ID ANNO XI; *Barbato* pentru *Barbaro*. Patsch, *Rom. Mitt.* VIII, 1893, p. 199, crede că *anno XI* ar fi anii de funcție ai acelor doi conducători.

⁹⁹ C. Sebestyén, în *Dolgozatok, Seghedin*, 1—2, 1925, p. 153 (=D o b ó, o. c., 177, Nr. 62).

¹⁰⁰ Ann. Epigr., 1934, Nr. 107 (=D o b ó, o. c., 182, Nr. 90); C.I.L., III, 13.283 (=D o b ó, o. c., 177, Nr. 63); D o b ó, o. c., 177, Nr. 63/a; Ann. Epigr., 1928, Nr. 153 (=D o b ó, o. c., 182, Nr. 91).

¹⁰¹ G. Finelli, în *Pannonia*, II, 1926, Pécs, 280 și urm., crede că inscripția a fost dusă la Seghedin dela Alba-Iulia; A. Alföldi, în *Gli Studi Romani nel mondo*, II, Bologna, 1935, p. 281, recunoaște în fragmentul de inscripție dela Seghedin cuvintele de VETICVLATIO

(Dacia) RVM sau (Pannonia) RVM, deci existența unui serviciu postal ce lega Pannonia de Dacia traversând *barbaricum*, dar și existența unei stațiuni vamale. Același, însă, în *Bericht ueber den VI. Internationalen Kongress für Archäologie*. Berlin 21—26 Aug. 1939, 533, vorbește de inscripția unui *praefectus vehiculorum* și nu *vehiculatonis*. În Illyricum întâlnim numai o singură dată această funcție cu titlul de *praefectus vehiculatonis* (C.I.L., III, 6075) în locul celui obișnuit de *vehiculorum*. Totuși Dobó, o. c., 166, fără să arate motivul, respinge posibilitatea de existență a unei stațiuni vamale la Seghedin, deși nu recunoaște argumentele lui Fináti (vezi C. Daicoviciu, în Anal. Bănatului, III, Nr. 2, fasc. 5, p. 2—3).

“C. Daicoviciu, în Dacia, VII—VIII, 1937—40, p. 323; Dobó nu o cunoaște.

“Inscripție publicată tot de Prof. C. Daicoviciu, în Dacia, VII—VIII, 1937—40, p. 325, unde este vorba de un *Eufemus vikarius Peregrini* și *Erastus conservus*; nu este sigur dacă aceștia făceau parte din personalul inferior al portorului.

“De-a-lungul Oltului nu s-a putut identifica nicio stațiune vamală; în cele amintite de Tocilescu, o. c., 211, înafară de Celei, până acum niciun monument epigrafic nu lasă să se întrevadă că linia vamală a Daciei mergea de-a-lungul Oltului. La Romula, inscripția C.I.L., III, 13.758, este pusă de către *Hylas vicesmarius*, care nu face parte din personalul portorului. Și A. I. Alföldi, *Daci e Romani in Transilvania*, în *Biblioteca della Mattia Corvino* Nr. 9, Budapesta 1940, 43, fără să aducă nicio dovadă, declară că vămile aceluia *vectigal Illyrici* sunt așezate de-a-lungul Oltului (este vorba de regiunea Olteniei). Însă linia vamală din Sud-Estul Daciei trebuie căutată mai degrabă pe limesul transalutan decât pe Olt.

“Nu pot fi considerate drept stațiuni vamale: *Sarmizegetusa*, datorită faptului că C.I.L., III, 7429 (= 753 = Dobó, o. c., 168, 182, Nr. 98) amintește pe Iul. Capito ca un *decurio* numai al acestei colonii; iar C.I.L., III, 8075⁴ (= Dobó, o. c., 179, Nr. 81) este o țigă doar cu stampila ANT. RVFI care ar putea, tot atât de bine, nici să nu fie identică cu cmonumul conductorului; Meladiu (C.I.L., III, 1565, 1568 = Dobó, o. c., 168, 179, Nr. 85, 86) numai prin faptul că doi *servi vilici* închină aici altarele; Ampelum (C.I.L., III, 7837 = Dobó, o. c., 168, 179, Nr. 82), cei doi *venae vilici* sunt din serviciul aceluia *vectigal aurarium* și nu din *publicum portorii* (cf. Hirschfeld, o. c., p. 155, Nota 2 și G. Téglaș, în *Akademiai Értesítő*, XXVII, 1916, 277); Alburnus Maior, prin faptul că pe două *tabe cerate* (C.I.L., III, p. 958, Nr. XXIII și XXIV = Dobó, o. c., 169, 179, Nr. 79, 80) apar numele a doi conductori, nu trebuie neapărat să credem că a existat cândva aici o stațiune vamală. Tabelele au putut fi aduse și ascunse aici dintr-o stațiune din Vestul Daciei, din apropierea acestei localități (poate să fie acea *statio Resculi* din C.I.L., III, p. 325—7, Nr. I, în cazul că noțiunea de *statio* acum are înțelesul de stațiune vamală, ceea ce este greu de dovedit); la Romula e aceeași situație ca și pentru Sarmizegetusa, fiind vorba de aceeași inscripție (C.I.L., III, 7429). Toate aceste localități au fost considerate drept stațiuni vamale de către Domaszewski, o. c., 136—7, 142—3, Tocilescu, o. c., 215 și urm., Patzsch, o. c., 244 și urm. și Dobó, o. c., 168—9, fără să dea o atenție mai adâncă înțelesului inscripțiilor, întrucât Patzsch se vede obligat să admită stațiuni vamale atât la granițele provinciilor, cât și în interiorul lor. Dacă ar fi justă părerea lui Patzsch că stațiunile vamale se aflau și în interiorul provinciilor — la poduri și la pasuri — rămâne să se găsească astfel de inscripții puse de *servi vilici*, la *Apulum*, *Petrissa*, *Napoca*, etc., unde de bună seamă au existat poduri peste Mureș, Arieș sau Someș, sau măcar o singură dată, unul dintre aceste orașe interioare să fie amintite cu numele de *statio*. În orice caz, dacă orașele Daciei, cumva, își vor fi avut un drept al lor de percepere a unei anume vămi în interesul lor municipal — ceea ce este greu de dovedit — acestea ar fi fost ceva cu totul deosebit de acel *publicum port. Illyrici*. Ultima inscripție din Dacia, care ar putea fi considerată ca făcând parte din materialul epigrafic privitor la portorium, este cea publicată de Prof. C. Daicoviciu în An. Com. Mon. Ist., Sect. pt. Trans., II, 1929, 313, unde este vorba de *EPIPODIVS AVG(usti)N(ostri) VERNA VILICVS*, dela Sarmizegetusa (necunoscută lui Dobó), care ar putea fi un *servus vilicus* dela stațiunea dela Pons Augusti, localitatea vecină.

“Grúglicova, în *Vestnik*, III, 1947, 219: prin intermediul provinciilor Dacia și Moesia Inferior, Romanii intrau în legături comerciale cu popoarele Nord-Estului Europei și încercau să-și extindă influența asupra teritoriilor Galiei și Ucrainei; N. A. Mașchin, *Istoria drevnevo Rima*, 1947, 476: provincia Dacia a contribuit la dezvoltarea legăturilor comerciale cu regiunile nord-estice neromane.

“Altă încercare de localizare la Mommsen, C.I.L., III, p. 222, sub Nr. 1351. Dar dela Marga pare să provină inscripția, C.I.L., III, 1547 și deci existența, în acel loc, a unui *templum Nemesis* și un *collegium utriclariorum*, care dovedesc existența unei mici așezări.

“A. Domaszewski, o. c., 142—3, datorită stațiunilor vamale dela Dierna, Pons Augusti, Micia și celor dela Baile Herculane și Sarmizegetusa — unde de fapt nu avem niciun indiciu că ar fi existat cândva așa ceva — desparte regiunea Banatului de Dacia, încorporând-o la Moesia Superior. Astăzi, de sigur că nu se mai poate susține această teză (vezi mai jos) (cf.

Brandis, art. *Dacia*, în R.E., IV, 2, 1970, și Téglás, o. c., 276 și urm.). Ecu totul curioasă și încercarea lui Alföldi, o. c., 44, de a împărți regiunea Banatului la cele trei provincii: partea de Est, Daciei, în timp ce regiunile Moesiei Supt. controlau regiunea meridională a Banatului, iar efectivele Pannoniei Inf. controlau zona dintre Dunăre și Tibiscum.

•• C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*. București, 1945, 97 și urm.

•• Cea mai veche încercare de localizare a Daciei Malvensis și a coloniei Maluense este încercarea lui K. Torma, în Erdelyi Múzeum—Egylet évkönyve, Cluj, II, 1861—63, 114, care o caută în Nordul Daciei, dar bănuiește că orașul ar fi putut exista prin Sălaj; Th. Mommsen, în C.I.L., III, p. 160, 1873, localizează colonia și provincia probabil în partea orientală a Daciei; K. Goos, în Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde N. F., XI, 1873, p. 104, crede mai curând că localitatea Malua este identică cu Porolissum, decât că cuvântul *malua* este dacic, pe când Porolissum este un nume roman dat mai târziu; O. Hirschfeld, în Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Viena, 1874, Heft IV—VI, p. 374—375, emite pentru prima dată părerea că Dacia M. este Țara Românească, atât cât a fost romanizată, iar colonia M. este de localizat la Reșca sau la Celei; D. Dettlensen, în Bursian's Jahresbericht, Jhrg. I, Bd. II, 1873, p. 805, în Estul Daciei; J. Jung, *Roemer und Romanen in den Donauländern*, Innsbruck, 1877, 27, localizează provincia în partea sud-estică a Daciei, iar în *Fasten der Provinz Dacien*, Innsbruck, 1893, 150—151, mai precis decât Hirschfeld, pune capitala la vărsarea Oltului în Dunăre (Celei); H. Kiepert, *Lehrbuch der alten Geographie*, Berlin, 1878, 336: Dacia M., iarăși numai ca un fapt probabil, în Sud-Estul Daciei, iar în F.O.A., XVII, pe hartă este tot în partea de Sud, corespunzând Olteniei; B. P. Hașdeu, *Cuvenle den bătrâni*, București, 1878, t. I, 288—290, plecând de la vechiul sens al cuvântului românesc *mal* = *munte*, explică Dacia M. ca însemnând *Dacia Muntoasă*, iar colonia M. = *colonia de munte*; J. Marquardt, o. c., 309, arată că locul coloniei M. este necunoscut, dar revine la vechea părere a lui Th. Mommsen că ea trebuie să se fi aflat în partea estică a Daciei; P. Király, *Dacia provincia Augusti*, I, Becicherecul Mare, 1893, 265; provincia tot în Oltenia, iar capitala la Celei, cu semn de întrebare însă; G. Brandis, art. *Dacia* în R.E., IV, 2, 1971: provincia tot în Oltenia, iar capitala într'un loc necunoscut; T. Téglás, *Hunyadvármegye története*, Budapesta, 1902, 96, pare să înțeleagă prin Dacia M. teritoriul romanizat din afara Carpaților meridionali până la Orșova; Gr. Tocilescu, o. c., 107 și 113, fără nicio rezervă localizează Dacia M. în Oltenia, iar capitala la Celei; apoi, la sfârșitul volumului, în *addenda et corrigenda*, p. 636, înlătură părerea asupra capitalei la Celei unde este de localizat. Sucidava și se întreabă dacă nu cumva Malua nu este altceva decât numirea indigenă a dacică a coloniei Romula, părere reluată mai târziu de către D. Tudor (vezi mai jos); A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. III, I, Vlădeșcu, I, București, fără an, 159—160, localizează provincia în Oltenia, iar capitala o crede a fi la Celei, aducând în sprijin acea diplomă militară C.I.L., III, part. II, Nr. 51, a lui M. Aur. Decian. *f. Decianus din colonia Maluense ex Dacia fidei eques singularis in castris novis Severianis* și „este destul de firesc... a admite că ambele locuri erau apropiate”, adică acele *castrae severianae* „nu sunt altele” — după A. D. Xenopol — „decât orașul numit astăzi Turnul Severinului...” (sic); V. Părvan, *Știri noi din Dacia Malvensis*, extr. din Anal. Acad. Rom., t. XXXVI, Mem. Secț. Ist., ședința din 14 Iunie 1913, p. 15, la fel în Oltenia, iar capitala de acum înainte nu mai poate fi la Celei, dar nici la Reșca, ci la Răcari; în *Getica — o protoistorie a Daciei*, București, 1926, 276: provincia tot în Oltenia, iar capitala tot undeva prin această provincie; la p. 752, capitala într'un loc necunoscut; K. Müller, *Itineraria Romana*, Stuttgart, 1916, 341, crede că localitatea Malua este de localizat la Cășei pe Someș; C. Patzsch, în Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse, Akad. der Wissenschaften in Wien, XXVII, 1925, p. 202—205, susține pentru prima dată că Dacia Malvensis este în Banatul actual, iar capitala la Denta sau în împrejurimile acestei localități moderne. Își susține părerea și în cartea sa mai nouă: *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan*, Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, V/2, p. 137; C. Daicoviciu, în *Analele Banatului*, III, Nr. 2, fasc. 5, p. 2—3; în *Apulum* — Bul. Muz. Reg. Alba-Iulia, I, 1939—1942, 106—108; rev. *Transilvania*, Sibiu, an. 73, Nr. 12, 1942, extras; rev. *Transilvania*, Sibiu, an. 74, Nr. 1, 1943, p. 70—74; An. Inst. de St. Clasă. IV, 1941—1943, 294—295; *Nesciendi arș.*, Sibiu, 1944. *La Trans.*, p. 97 și urm., admite localizarea lui Patzsch; Al. Philippide, *Originea Românilor*, II, 720, pentru colonia M. poziție nehotărâtă; M. Fluss, art. *Maluense* în R.E., XIV, 1, 927: provincia este în regiunea Oltului, iar localitatea undeva în partea de Sud-Est a Daciei; M. Demetrescu și C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Călduza Muzeului Regional al Olteniei*, Craiova, 1933, 64, 67: Dacia M. = Oltenia; N. Iorga, *Istoria Românilor*, Vol. I, part. II, București, 1936, 251: provincia Dacia M. este o Dacie de-a-lungul malului, dar un oraș cu acest nume nu a existat. Provincia o situează atunci în Oltenia, iar reședința ei

a fost la Sucidava sau la Romula (p. 287—288); V. Christescu, *Istoria militară a Daciei Romane*. București, 1937, 67, provincia corespunde cu Oltenia și Muntenia romanizată, dar reședința ei nu se poate cunoaște, căci la Răcari exista o localitate care începea cu litera *ē* (p. 198); H. Nesselhauf, in Gnomon, IV, 1938, 515, susține că Dacia M. este Oltenia; D. Tudor, *Oltenia română*. București, 1942; Dacia Malvensis identică cu Oltenia, iar capitala undeva pe malul Jiului, ruinele ei fiind distruse de rău (p. 92 și urm.). In *Sextus Iulius Possessor in Dacia* (extras din volumul omagial C. Giurescu) București, 1944, încearcă să arate că Malua este identică cu Romula, invers de cum gândise odinioară K. Goos; M. Macrea, *La vita romana in Transilvania*. București, 1943, p. 19, la Dacia M. înglobează atât teritoriul Olteniei, cât și pe al Bănatului. Și acum ultimul, A. Stein, *Die Reichsbeamten*, in Diss. Pann. ser. I, Nr. 12, 1944, p. 34, 79—80, revine la părerea lui C. Patsch și a Prof. G. Daicoviciu; In ultima lucrare sintetică, *Istoria Românilor pentru clasa a 8-a secundară*. 1950, de sub îngrijirea Acad. Mihail Roller, la pag. 50, se admite că Dacia Maluensis este Oltenia, fosta Dacie inferioară, iar capitala ei Malua, localitate neidentificată. Se așteaptă însă că după părerea unor cercetători, Dacia Maluensis ar fi fost Banatul.

⁷¹ D. Dettlensen, o. c., 805, se întreabă totuși, dacă nu cumva ultimul rând din inscripția C.I.L., III, 1555, nu denotă că la Denta a existat colonia Malvensis.

⁷² C. Patsch, o. c., 203—205.

⁷³ Lucrările citate mai sus.

⁷⁴ A. Stein, o. c., 34, 79—80.

⁷⁵ Domaszewski, o. c., 142—3, justifică existența stațiunilor vamale dela Tsierna, Pons Augusti și Micia prin faptul că teritoriul Banatului făcea parte din provincia Moesia Superior. Dar inscripția dela castrul roman dela Mehadia (extras din *Anzeiger der philologischen Historischen Akademie der Wissenschaften*, in Wien, 17 Mai, Jahr 1941, Nr. XIII = Ann. Epigr., 1912, Nr. 5 = Stein, o. c., 70) dedicantul fiind un *leg. Aug. pr. pr. cos. Daciar. trium.* și mai ales C.I.L., III, 6273 dela Vârșeț, dovedește că, cel mai târziu între anii 108—110, regiunea Banatului făcea parte din provincia Dacia.

⁷⁶ *Servi vilici*, în calitatea lor de servi publici, în Dacia îi întâlnim în serviciul *vectigaliei* la *portorium* și la *auraria*. Astfel cei doi *Aug(usti) n(ostri) vern(ae) vil(ici)* (C.I.L., III, 7837) dela Zlatna, sunt de fapt *vilici* folosiți în administrarea exploatarei aurului (Hirschfeld, *Die Verwaltungen*, 155, Nota 2) și n'au nimic de a face cu *portorium*. Cruglicova, in Vestnic. III, 1947, 226 și urm., despre *vectigalia aurariorum* a Daciei.

⁷⁷ În Dacia, inscripțiile amintesc pe *servi vilici* și pe *vicari vilici*, singurii care au posibilități materiale să dedice altare sau să pună inscripții onorifice. În alte provincii din Illyricum mai întâlnim, însă, și câțiva *contrascriptores* = contabili, apoi foarte puțini *tabularii* = arhivari, *arcarii* = casieri, și 2 *scrutatores* — cei care desfăceau marfa pentru a fi vămuită — sunt în ultima categorie și ca salar (?) și ca ierarhie și aceasta se vede din numărul mic de inscripții pe care ei li dedică.

⁷⁸ C.I.L., III, 15.184⁷ (= Dobó, o. c., 175, Nr. 46), Poetovio, altar pus de M. Anton. Celer în sănătatea lui *Charidemus Aug. n. vil. stat. Enensis*; Anton Celer reapare, însă, în C.I.L., III, 15.184, inscripție ce poartă data anului 244.

⁷⁹ Dobó, o. c., 169—170, și 196, greșit crede că existența acestui *portorium* a durat numai până la sfârșitul domniei lui Alex. Sever, iar cauzele desființării acestei organizații vamale o vede în teribila anarhie care a urmat morții acestui împărat.